

EVERHARD JANS

Typisch landschaps-
element
onbeschermd

Boerenerf met hooiberg in de omgeving van Amsterdam, getekend en gepenseeld door Rembrandt. (Stockholm, Nationalmuseum). Dateert uit 1652/53.

Hooibergen in Nederland, opkomst, bloei en verloedering

Wie kent niet het karakteristieke silhouet van de meerroedige kapberg al reizend door midden-Nederland, per auto of trein? Ze verlevendigen met hun scherpe silhouet de aanblik en de 'plastic' van de boerenerven van de hallehuisgroep in dit gebied: een horizontale strook met rafelrand aan de onderzijde, van de Noordzee tot de Duitse grens – van Zuid-Holland tot in midden-Twente.

Het in 1986 herdrukte en bewerkte verklaarend woordenboek 'bouwkundige termen' (dr. E. J. Haslinghuis) bevat een omschrijving van het begrip hooiberg: 'Bergplaats voor hooi, los op het erf van een boerderij geplaatst, bestaande uit een dak dat langs een of meer palen, de roeden, omhoog gebracht kan worden, naar gelang er meer hooi in is opgeslagen.'

Hoe oud zijn hooibergen?

In Nederland duiken in het Drentse Orvelte voor het eerst paalspiekers op, uit de Romeinse IJzertijd. Het zijn bescheiden vierkante bijgebouwtjes, staande op het boerenerf. Tegen ongedierte zijn ze op houten poeren geplaatst, met daarboven een met leemvlechtwerk omkleed tasvloertje, waarin de garven opgestapeld kunnen worden.

Uit de periode 900 tot 1100 dateren opgegraven grondsporen (vijfhoekig) van paalspiekers uit het Drentse Gasselte. Prof. dr. H. T. Waterbolk vat de resultaten van de opgravingen samen: 'Een typisch element vormen de veelhoekige hooibergen, soms 4-hoekig, vaak 5- of 6-hoekig en soms ook 7-hoekig.' In een oorkonde uit 1022 betreffende een hooiberg in de huidige provincie Utrecht, is sprake van de aankoop van zes 'laen' (basisbalken voor het pyramidale kapje).

In het door Ab Goutbeek en de auteur van dit artikel geschreven boek 'Hooibergen in Oost-Nederland', Kampen 1988 staat: 'Verder wordt er melding gemaakt van drie ijzers om de barch mede te heffen.'

De hooiberg met verschuifbare kap was in dit deel van Nederland al kort na het jaar 1000 bekend.

Daarmee is de wordingsgeschiedenis in het kort aangegeven, maar dan wel zonder de periode 1100-1960, waarin nog veel zou geschieden, op technologisch gebied.

Studie van de kapberg

In 1950 schreef de bekende boererijsonderzoeker drs. R. C. Hekker: 'Voor de volkskunde heeft het uitsluitend en voor de dialectstudie hoofdzakelijk zin te weten, waar de kapberg een traditioneel element is. Om dit te onderzoeken moet men uitgaan van het boerenbedrijf en niet van toevallige huidige vindplaatsen. De middeleeuwse bronnen waarin slechts van 'berg' zonder meer sprake is, zijn voor ons nog geen bewijs voor het voorkomen van een kapberg.'

Rembrandt

Prachtig zijn de penseel- of riettekeningen van Rembrandt van Rijn, verspreid over toonaangevende Noordwesteuropese musea, waarin de hooiberg een dominerend motief vormt. Na het overlijden van Saskia van Uylenburg trok de schilder rond in de omstreken van Amsterdam, in de jaren na 1640, en legde in zijn schetsen hooibergen en boerenhofsteden vast.

Aantallen en concentraties

In heel Nederland moeten omstreeks 1800 duizenden kapbergen geweest zijn. In Oost-Nederland zijn daar nu zo'n 150 stuks

Secretariaat:
Korenmeetershuis
Nieuwezijds Kolk 28
tel. 020-225292
ledenadm.: 230994

Postzegel
niet nodig

Vereniging tot bescherming van cultuurmonumenten in Nederland

Het aan ommezijde vermeld nieuw lid wordt
opgegeven door:

Naam:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

Geeft u dit lidmaatschap kado? Ja/Nee*

* Omcirkelen wat u wenst.

bon uitknippen en in enveloppe
zonder postzegel opsturen naar:

Bond Heemschut
Antwoordnr. 3808
1000 PB Amsterdam

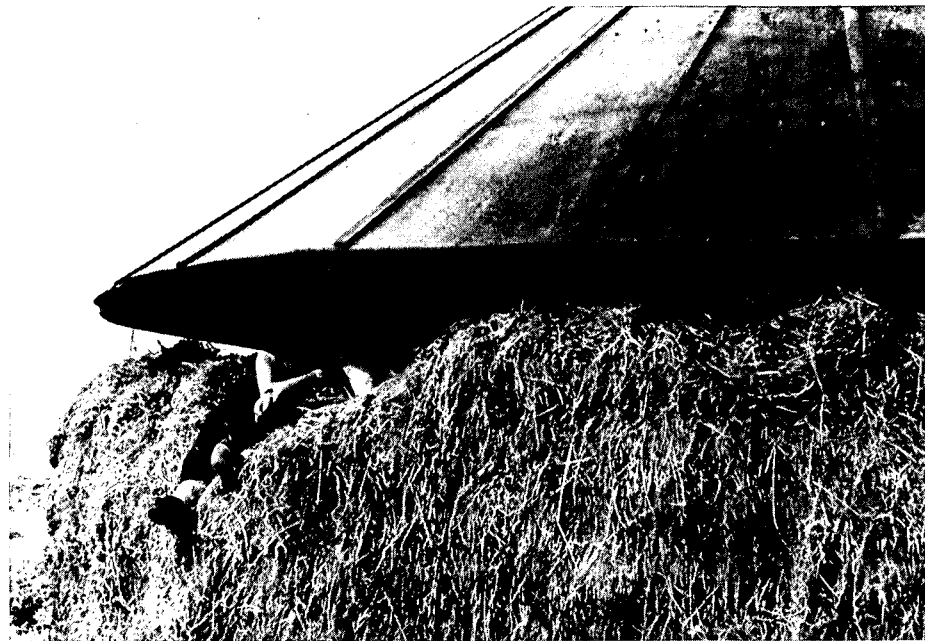

van over, en in provincies als Zuid-Holland (omgeving Woerden en Gouda) zijn ook nog flinke concentraties van meerroedige bergen aanwezig, die nog steeds dienst doen bij de hallehuizen in dit gebied, waarin het weidebedrijf overheerst. Met name is dit het geval in de regio rond Woerden en Gouda. Andere hooiberggebieden zijn (of waren, helaas!) de Betuwe met zijn karakteristieke schuurbergen, die je tot in de oude kerkdorpen kunt vinden; de omgeving van Dalfsen in Noord-Salland; de streek langs het Zwarte Water en tussen Zwolle en Hasselt; de streek tussen Deventer en de Regge; de noordwestelijke tip van de Achterhoek tussen Berkel en Schipbeek, de oostelijke Veluwe en het Eemland bij Eemnes.

Hierbij is uitgegaan van originele hooien zaadbergen, en natuurlijk niet van de moderne exemplaren (na 1920) met betonnen of ijzeren roeden.

Ab Goutbeek

Ab Goutbeek is bloemist in Dalfsen, maar in zijn vrije tijd een geestdriftig amateur-archeoloog en een uitstekend fotograaf. Hij is co-auteur van het fraai geïllustreerde boek: 'Hooibergen in Oost-Nederland'. In het begin van de jaren '80 is hij begonnen, hooibergen in Oost-Nederland fotografisch en via vraaggesprekken en technische tekeningen te documenteren. In de omgeving van Dalfsen, bij Deventer en in

Plezier in een eenroedige, ronde kapberg (foto archief auteur).

de noordelijke Achterhoek deed Goutbeek veel veldonderzoek.

Een stelling van Goutbeek: 'Het lijkt heel simpel, een hooiberg met een kap erop, maar het zit zeer geraffineerd in elkaar'.

De techniek

Via een inventief systeem kan de kap, wanneer de hooiberg in de loop van de zomer groeit (qua inhoud) door de boeren omhoog worden gevijzeld. Hoek voor hoek gebeurt dat, zonder dat de andere delen van de kap van hun plaats worden gebracht.

De manier waarop de oogst van hooi, maar ook van graan geborgen werd verschilde in het Nederlandse hooiberggebied streeksgewijs. In het beginstadium bevond de kap zich maar zo'n twee meter van de grond. Al naar gelang het hooi rees werd de kap hoek voor hoek opgehesen. De zware en grote rieten kappen in het weidegebied van Zuid-Holland en West-Utrecht werden via een bergwaag naar boven geheveld.

De modernisering van de roedenberg

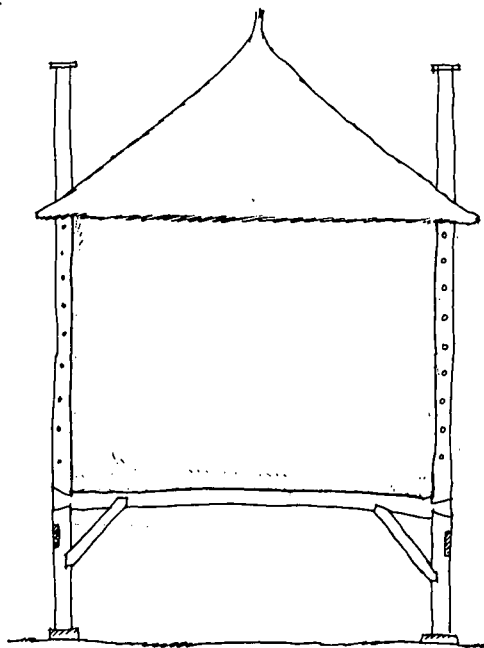
Door de ontwikkeling in de landbouw kwamen omstreeks 1925 lieren met stalen kabels in gebruik. Bij de bergen vanaf twee tot en met zes roeden werden de palen voorzien van een flenswiel, met lier en kabel. Met name bij de kapbergen met vier tot en met zes roeden onpraktisch, zodat men er toe besloot, de roeden aan de buitenkant te plaatsen. (Salland).

Schilderachtig was rond 1920 nog de aanblik van *Genemuiden*, waar vierroedige kapbergen mannetje aan mannetje dicht aan het Zwarte Water stonden. De Achterweg was bekend vanwege zijn hooibergconcentraties, er mag niet gerookt worden.

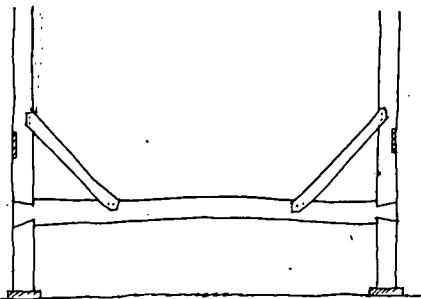
Bij grote hooibergbranden in dit Overijsselse plaatsje in 1945 en 1947 gingen 32 hooibergen met in totaal ruim anderhalf miljoen pond hooi verloren!

Wageningen en de gevolgen

'Wageningen' (de Landbouwuniversiteit) heeft de hooiberg ingehaald, men kuilt het nu meestal in, onder zwart landbouwplastic, vastgehouden door rubberen autobanden. Hiermee is de laatste ronde van de hooiberg ingeluid: de laatste staan te verrotten en te verloederen, als geen liefhebber zich erover ontfermd heeft. Bij woonboerderijen, bewoond door stedelingen worden ze vaak hergebruikt als autogarage of prieeltje. Er worden ook berghokken van gemaakt, door er een rond baksteenwandje op te metselen. Grafisch ontwerper Ben Harsta uit Almelo heeft dit hergebruik in interessante dia's vastgelegd.

0 50 100 150 cm.

Vierroedige kapberg aan de Bovenbergsweg, Elsen (Markelo). Opmeting van E. Jans, 1971.

Geen bescherming

Helaas zijn hooibergen geen monumenten, ze zijn vogelvrij verklaard. Als de boer er economisch gezien niets meer aan heeft (en zo ligt de situatie!) worden ze gesloopt. Zo wordt het bestand met de dag uitgedund. Geniet dus tijdig van de laatste hooibergen, want hun uur heeft geslagen!

Documentatie

Een troost is het documenteren van belangrijke en typische exemplaren. De *Stichting Historisch Boerderijonderzoek te Arnhem* bezit prachtig materiaal, waardoor voor verder onderzoek (bijvoorbeeld in de *Rivierenstreek*) door opmetingen, beschrijvingen en foto's veel voor ons nageslacht bewaard wordt. Ook architect *Jan Jans* (1893-1963) tekende veel hooibergen in Twente en Salland, die nu vaak al weg zijn. In het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle berusten veel topografische tekeningen uit de zeventiende en negentiende eeuw, waarop oude vormen van de kapberg te zien zijn.

Literatuur:

A. Goutbeek en dr. E. Jans, 'Hooibergen in Oost-Nederland,' Kampen 1988, met literaturopgave, te bestellen - à f 40,50 - bij het bureau van de IJsselakademie, Molenstraat 28a, 8261 JW Kampen, tel. 05202-15235